

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Departament de Biblioteconomia i Documentació

*

Programa de doctorat en Humanitats de l'Institut Universitari de Cultura
de la Universitat Pompeu Fabra, 2002-2004

Lectura i biblioteques populars.
Model de col·lecció i lectura a les biblioteques populars
de la Mancomunitat de Catalunya: 1918 – 1922

Tesi doctoral que presenta Jordi Llobet Domènech
per optar al títol de doctor en documentació
per la Universitat de Barcelona

Directora

Dra. Assumpció Estivill Rius

Barcelona, gener de 2008

3. LA CONSTRUCCIÓ DEL SISTEMA BIBLIOTECARI CATALÀ

El procés d'institucionalització de les biblioteques populars a Catalunya forma part de l'estratègia política i cultural de la Mancomunitat. El nou ordre institucional de la lectura es concreta en la creació d'un sistema bibliotecari, a través de l'aprovació d'un marc normatiu que desplega una sèrie d'òrgans administratius i una Escola de Bibliotecàries, que han de garantir-ne el funcionament. L'any 1915, el govern català aprova el *Projecte d'acord sobre la instal·lació a Catalunya d'un sistema de Biblioteques Populars* i tres anys després, l'any 1918, s'inauguren les quatre primeres biblioteques a Valls, Olot, Sallent i Borges Blanques. La xarxa s'ampliarà, ben aviat, amb nous serveis a Canet de Mar, el Vendrell, Pineda i Figueres.¹

El projecte polític encapçalat per Enric Prat de la Riba, al servei dels interessos estratègics de la burgesia catalana, resol en la Mancomunitat la fórmula institucional adient per desplegar un programa reformista, pragmàtic i modernitzador de les estructures del país. Un grup significatiu d'intel·lectuals, amb Eugeni d'Ors al capdavant, compartiran responsabilitats en el desplegament de l'obra cultural del govern català i en el procés d'institucionalització de les biblioteques populars. Eugeni d'Ors és el cas més emblemàtic; però molts altres intel·lectuals, com Jordi Rubió i Balaguer, tindran un paper decisiu en el desenvolupament del sistema bibliotecari català. És el moment ara, de detallar quina és la intervenció política i cultural que permet endegar amb una eficàcia excel·lent el desplegament de la xarxa de biblioteques i com es resol amb un encert inèdit el procés d'institucionalització de la lectura popular a Catalunya.²

3.1 POLÍTICA I CULTURA. L'ESTRATÈGIA CULTURAL

L'octubre de 1916, Eugeni d'Ors envia un comunicat des del camp de batalla, en nom de les forces avançades del govern català:

A la ciutat de Valls, dia 23 d'octubre de 1916... Tantes banderes, que allò semblava un exèrcit. Terra tan remoguda, que allò era com un camp de batalla. I el tronar dels morters, al lluny. I la terra oberta, com per a un enterrament, als peus del sacerdot revestit...

¹ “Projecte d'acord presentat a l'Assemblea de la Mancomunitat en la tercera reunió, celebrada el 26 de maig, de 1915, sobre la instal·lació a Catalunya d'un sistema de Biblioteques Populars”, *Anuari de les biblioteques populars* (1922), p. 75-89.

² Les dues fonts bàsiques per conèixer els orígens i el desenvolupament del sistema bibliotecari català són els estudis de Teresa Mañà Terré, *Les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya: 1915-1925* (Barcelona: Pagès: Diputació de Barcelona, 2007) i d'Assumpció Estivill Rius, *L'Escola de Bibliotecàries: 1915-1939* (Barcelona: Diputació de Barcelona, 1992).

Mes, no per la mort, sinó per la vida treballàrem, dia 23 d'octubre de 1916, a la ciutat de Valls.³

En plena Guerra Mundial, la retòrica bel·licista sembla envair tots els discursos, fins i tot la crònica de la col·locació de la primera pedra de la Biblioteca Popular de Valls, punt de partida de la xarxa de biblioteques que el govern vol estendre arreu del Principat. El to combatiu, de fet, no és cap novetat en els discursos de l'època; ben al contrari, a Catalunya, des de començaments de segle, i especialment a partir de 1917, es lliuren batalles en diversos fronts: el social, el polític i, ara més que mai, també en el front cultural.

A l'inici del segle, el catalanisme conservador, un dels contendents en el camp de batalla, ha trobat en la Lliga Regionalista el partit d'ordre capaç d'articular una de les respostes polítiques més eficaces per conduir el desenvolupament econòmic i nacional de Catalunya. A partir de l'any 1914, el projecte encapçalat per Enric Prat de la Riba, resol en la Mancomunitat la fórmula institucional adient per desplegar un programa reformista, pragmàtic i modernitzador de les estructures del país, que té com a línia d'horitzó el procés de construcció nacional.⁴ Amb la constitució del govern català, s'aconsegueix la unitat administrativa del Principat i l'acció del govern s'estèn a totes les terres catalanes, fent realitat una de les aspiracions fonamentals de les forces nacionalistes.

El front cultural està cridat a jugar un paper decisiu en l'ofensiva política del catalanisme conservador, i la lluita per la cultura es converteix en un dels eixos prioritaris de l'acció de govern. La fita aconseguida a Valls, amb la col·locació de la primera pedra de la biblioteca popular, pren sentit i un major valor simbòlic quan s'integra la missió encomanada a la xarxa de biblioteques, en el marc de l'estratègia traçada pels partits polítics i els intel·lectuals compromesos en el desplegament del programa de regeneració social i cultural del país.

La transcendència social i nacional del combat cultural queda recollida en els articles de nombrosos intel·lectuals de renom compromesos amb el projecte regionalista. Les consignes de Josep Pijoan o d'Eugeni d'Ors, entre d'altres, es fan ressò de l'ideari "imperialista" de Prat de la Riba, i repeteixen una i altra vegada les proclames llançades des de la direcció del partit nacionalista: "Les lluites modernes són lluites de cultura. Els pobles s'imposen i dominen per la superioritat de la cultura, i l'impuls d'intensificar la cultura catalana no podem esperar-ho de l'Estat".⁵

³ Eugeni d'Ors, "Valls" (28-X-1916).

⁴ La història de la institució se segueix a partir d'Albert Balcells, Enric Pujol, Jordi Sabater, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia* (Barcelona: Proa, 1996), i d'Enric Ucelay Da-Cal, "La Diputació i la Mancomunitat", en: *Història de la Diputació de Barcelona* (Barcelona: la Diputació, 1987), p. 36-179.

⁵ Enric Prat de la Riba, *Obra completa*, vol. 3, 1906-1917 (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Proa, 2000), p. 275. Norbert Bilbeny traça l'argumentació del raonament pràctic: la legitimitat i l'autoritat de l'imperi prové de l'hegemonia tècnico-cultural; un imperialisme que es reforça amb l'extensió del domini

Jaume Bofill i Mates traça el quadre d'operacions de l'estratègia cultural regionalista, en la lloança que dedica a Prat de la Riba, en l'acte d'homenatge que se li ret el 23 de desembre de 1910. L'intel·lectual i poeta que ben aviat dirigirà l'obra cultural del govern, urgeix la creació d'"una cultura genuïnament catalana, per a obtenir aquella emancipació espiritual que dona plena personalitat a les nacions".⁶ Abans, però, aclareix què entén ell per cultura:

Cultura vol dir perfeccionament col·lectiu vers un fi moral. Però, concretant-nos a la cultura en el sentit més estricte i usual del mot, vol dir nivell general d'educació cívica, tradició científica i estètica, investigació i creació en les ciències i les arts i constitució natural de la societat sobre fonaments o principis intangibles d'ordre moral. Dóna aptituds als pobles per a millor utilitzar els altres medis de cultura i, àdhuc, els medis generals de progrés. Únicament la creació i la investigació en les ciències i les arts, dóna cultura pròpia, relleu nacional a les col·lectivitats i categoria de valor mundialment admès.⁷

La tasca prioritària de l'acció de govern passa, doncs, pel desplegament d'una xarxa d'institucions d'alta cultura. Es tracta d'un primer estadi per situar el país en el camí de les civilitzacions avançades, ja que la consolidació de la cultura nacional només és possible a través de l'impuls d'institucions d'investigació i de creació. El pas següent del procés porta a un estadi "pedagògic", o sia a la formació, per mitjà d'institucions d'ensenyança, dels tècnics capaços d'estendre els beneficis de la cultura al conjunt de la comunitat. Un benefici cultural que és alhora un benefici d'ordre cívic i moral, ja que, per als regionalistes formació i educació són sinònims d'ordre i d'integració social.⁸ L'obra ben feta i l'ordre cívic serien una conseqüència lògica del camí de perfecció social programat:

El procés d'elaboració d'una cultura pròpia comença com hem senyalat abans, amb la tasca més elevada d'investigació i de creació. Segueix la divulgació o vulgarització adequada a les necessitats de cada estament, o sia, la tasca pedagògica. Finalment ve l'aplicació, la utilització d'aquella cultura, dirigint i perfeccionant la tècnica de les arts i dels oficis i dels varis afers del viure ciutadà.⁹

D'acord amb aquests fonaments programàtics, els polítics regionalistes impulsen l'extensió de l'ensenyament tècnic i professional i la política cultural, com dos dels eixos fonamentals de l'acció de govern de la Mancomunitat, al costat del desenvolupament dels serveis i de les infraestructures bàsiques de comunicació.¹⁰ Formació i cultura són els eixos d'un programa destinat a impulsar l'economia del país, a construir la identitat nacional i a mantenir l'ordre social a través d'una tasca d'educació cultural i civil.

tècnic i cultural sobre el cos social. Norbert Bilbeny, *Política noucentista: de Maragall a d'Ors* (Catarroja: Afers, 1999), p. 130.

⁶ Jaume Bofill i Mates, *Prat de la Riba i la cultura catalana* (Barcelona: Edicions 62, 1979)

⁷ *Ibidem*, p. 32.

⁸ Albert Balcells, Enric Pujol, Jordi Sabater, *La Mancomunitat...*, p. 460.

⁹ Jaume Bofill i Mates, *Prat de la Riba...*, p. 36.

¹⁰ De fet, hi havia un bon nombre de serveis sobre els quals el govern català no tenia competències: l'educació primària i secundària, l'ordre públic, les qüestions socials, la justícia, etc.

La formació dels treballadors i la preparació de quadres tècnics de nivell mitjà i superior és una exigència davant de l'avenç econòmic i la modernització industrial del país. Els nous sectors productius necessiten mà d'obra qualificada i s'aposta decididament per la consolidació de la Universitat Industrial i l'ampliació de l'oferta d'escoles tècniques: l'Institut de Química Aplicada (1915), l'Escola de Bibliotecàries (1915), l'Escola de Directors d'Indústries Elèctriques (1917) o l'Escola d'Infermeres (1917) són una mostra significativa dels centres nous que es creen, tant a Barcelona com a la resta del territori català.

Però, el repte més important és el desplegament d'un ambiciós programa institucional centrat en la reafirmació de la llengua i de la cultura catalanes, com a base del procés de consolidació de la identitat nacional. Les iniciatives endegades per Prat de la Riba a la Diputació de Barcelona, des de l'any 1907, reben ara una empenta definitiva. L'Institut d'Estudis Catalans s'integra en la xarxa institucional del govern com a organisme assessor i de control tècnic dels serveis de caràcter científic; la Biblioteca de Catalunya, inaugurada l'any 1914, se situa com a institució capdavantera del desplegament de la xarxa de biblioteques populars; i el mateix camí segueixen d'altres institucions u òrgans administratius. L'obra feta des de la Diputació de Barcelona es projecta ara a escala nacional, amb un ampli consens de la resta de forces polítiques, pel que fa al programa a desenvolupar i les persones que l'han de conduir.

El consens polític assolit entre les diferents forces representades a la Mancomunitat no amaga el paper capdavanter de la Lliga Regionalista en el procés d'institucionalització cultural que viu el país. La Lliga, malgrat no assolir mai la majoria absoluta, dirigeix l'acció de govern amb una estructura pluripartidista fins a l'aixecament militar de 1923. L'estabilitat política s'aconseguirà, en bona mesura, gràcies al suport del catalanisme republicà, tant partidari d'enfortir el procés de construcció nacional com mancat d'un projecte polític alternatiu per dirigir-lo.¹¹

3.2 POLÍTICA DE CULTURA. LA INTEL·LECTUALITAT NOUCENTISTA

De mica en mica, el comunicat de Valls pren nous significats. El full de ruta del catalanisme conservador pauta amb exactitud l'itinerari seguit per conquerir una petita posició a les terres del Camp de Tarragona. Amb l'objectiu assolit es confirma l'avenç del programa d'institucionalització cultural endegat pel govern català. L'any 1915, la Mancomunitat aprova el *Projecte* de creació d'un sistema de biblioteques populars, una fita que marca un abans i un després en la tradició bibliotecària del país. D'una banda, és el punt d'arribada d'un ampli debat cultural, encetat a mitjan segle XIX, sobre la democratització del saber i de la lectura, mitjà hegemònic de la seva transmissió. De

¹¹ Les dificultats per articular un projecte catalanista d'esquerres capaç de combatre l'hegemonia política del catalanisme conservador són objecte d'estudi a la recerca de Santiago Izquierdo Ballester, *República i autonomia: el difícil arrelament del catalanisme d'esquerres (1904-1931)* (Catarroja: Afers, 2006).

l'altra, suposa el punt de partida per a la construcció d'un nou espai bibliotecari que es desenvoluparà al llarg de tot el segle XX.

La manca de reformes institucionals en el camp de les biblioteques populars, s'ha resolt, fins ara, a través de les iniciatives endegades pels sectors més actius de la societat catalana, com ara els ateneus o els centres socials i culturals de la burgesia il·lustrada. Hi ha contribuït també, l'acció de prohoms il·lustres com ara Rossend Arús o Francesca Bonnemaison que, des de posicionaments ideològics totalment oposats, veuen la necessitat de posar en mans dels obrers o de les dones, unes lectures adequades per a la transmissió d'uns valors ideològics o culturals determinats. La lectura és valorada per tothom, les lectures les prescriu cadascú segons els seus interessos.

La creació del sistema bibliotecari suposa la creació d'un nou espai cultural a través d'unes normes i d'unes institucions que perfilen un horitzó de lectors i de lectures determinat. El desplegament del sistema respon a una àmplia demanda social i representa la culminació d'una reivindicació unitària compartida pels catalanistes conservadors i per l'esquerra catalanista. Tanmateix, la qüestió plantejada és fins a quin punt els serveis i la proposta bibliogràfica del sistema serveixen i reproduïxen, fonamentalment, els interessos ideològics i polítics de la formació que dirigeix el govern. Una via per traçar amb encert els límits de les propostes d'aquest nou espai consisteix en situar-les dins de l'horitzó ideològic de les forces polítiques i dels intel·lectuals compromesos en l'acció de govern.

Els homes del Nou-cents, l'elit intel·lectual encarregada de dirigir i difondre el programa cultural regionalista, sota el lideratge d'Eugeni d'Ors, ocupen els espais institucionals i elaboren el discursos legitimadors del regeneracionisme catalanista.¹² Josep Carner, Jaume Bofill i Mates o Ramon Rucabado formen part d'un sector intel·lectual situat ideològicament sota la influència del regionalisme catòlic i del nacionalisme pràtià. Xènius, a banda d'establir el cos doctrinal i el panteó noucentista, relleix la tradició i postula el cànon d'autoritats en nombrosos camps, tant científics com humanístics.¹³ El Pentarca lliura les credencials als convidats als nous-temps i barra el pas o desestima a un sector d'intel·lectuals a voltes més modernistes que republicans, de vegades més anticlericals que federals, però gairebé sempre allunyats dels valors ètics, socials i culturals del catalanisme conservador que dirigeix el govern. Les expressions d'aquesta lluita ideològica Catalunya "endins", que arracona bona part de la intel·lectualitat modernista i figures de relleu properes al catalanisme d'esquerres, republicà o federal, són nombroses i es fan paleses en diversos escenaris.¹⁴

¹² Per a la introducció al moviment noucentista i a la producció cultural del període s'ha seguit Pere Gabriel (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol. VII, *El Noucentisme: 1906-1918* (Barcelona: Edicions 62, 1996).

¹³ Norbert Bilbeny defineix el noucentisme "estèticament com a 'Arbitrarisme', èticament com a 'Civilisme' i políticament com a 'Imperialisme'". Norbert Bilbeny, *Política noucentista...*, p. 75.

¹⁴ Joan Lluís Marfany, *Aspectes del modernisme* (Barcelona: Curial, 1984).

Política i cultura, construcció nacional i producció cultural traven un lligam indissoluble, una trama de complicitats que nuen amb precisió tant els polítics com una bona part de la intel·lectualitat catalana compromesa amb el procés “constituent” de la cultura catalana.¹⁵ Eugeni d’Ors ocupa un seguit de càrrecs institucionals determinants per a l’articulació de l’acció cultural: secretari general de l’Institut d’Estudis Catalans; membre del Consell de Pedagogia i director d’Instrucció Pública. La seva actuació es difon a través de diverses tribunes i projectes, com ara el “Glosari”, els *Quaderns d’estudi* o la col·lecció “Minerva”. Al mateix temps, d’Ors projecta el nou sistema bibliotecari, planifica els estudis i dirigeix l’Escola de Bibliotecàries i intervé de manera directe en la formació del fons inicial de les primeres biblioteques creades per la Mancomunitat.

La Lliga Regionalista controla, l’any 1919, la presidència de les quatre diputacions provincials, fet que facilita el traspàs a la Mancomunitat dels recursos i dels serveis provincials de beneficiència, instrucció, cultura i deute, el mes de gener del 1920. La remodelació administrativa dels serveis de cultura i la defenestració del Pentarca, arran de la crisi de l’any 1920, situa al capdavant de les institucions a una nova generació d’intel·lectuals, els “neonoucentistes” que prenen el control de la direcció cultural, sota el lideratge de Jaume Bofill i Mates.¹⁶ Jordi Rubió es posiciona al costat d’aquest sector crític d’intel·lectuals integrats en el govern, encapçalat per Jaume Bofill i Mates, Nicolau d’Olwer i d’altres membres destacats de la Lliga que, ben aviat, qüestionaran la dretanització i la manca d’iniciatives polítiques del catalanisme conservador. L’actuació del grup desembocarà en la Conferència Nacional Catalana de 1922, de la qual sorgeix Acció Catalana, partit que presidirà Jaume Bofill i Mates.¹⁷ De moment, el relleu en la direcció cultural de la Mancomunitat suposa una crida a l’ordre i un redreçament de la gestió sota les consignes de professionalització i de millora dels serveis. Jordi Rubió i Balaguer assumeix aquest repte com a nou director de la xarxa de biblioteques populars, a partir del mes de març de 1920, afegint el càrrec al de director de la Biblioteca de Catalunya i de professor de biblioteconomia a l’Escola de Bibliotecàries.

¹⁵ Jordi Casassas i Ymbert, “La configuració del sector ‘intel·lectual-professional’ a la Catalunya de la Restauració (a propòsit de Jaume Bofill i Mates)”, *Recerques*, núm. 8 (1978), p. 103-131. La trama de relacions d’aquest grup d’intel·lectuals compromesos amb la burgesia, es detalla també a Enric Ucelay-Da-Cal, “La crisi de la postguerra”, en Pere Gabriel (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol. VIII, *Primeres avantguardes: 1918-1930* (Barcelona: Edicions 62, 1997), p. 31-80; i Enric Ucelay-Da-Cal, “La Diputació...”, p. 70.

¹⁶ Joan Fuster bateja amb aquest nom la generació d’intel·lectuals formats sota el noucentisme, entre els quals cal comptar-hi la colla de l’Ateneu: Francesc Martorell, Lluís Nicolau d’Olwer, Ramon d’Alòs, Ferran Valls i Taverner o Jordi Rubió. Joan Fuster, *Literatura catalana contemporània* (Barcelona: Curial, 1988), p. 196-198; i Albert Balcells, Enric Pujol, *Història de l’Institut d’Estudis Catalans*, vol. 1, *1907-1942*, p. 31, 69 i 85-87. La trajectòria de Jaume Bofill i Mates ha estat estudiada per Jordi Casassas i Ymbert, *Jaume Bofill i Mates: 1878-1933: l’adscripció social i l’evolució política* (Barcelona: Curial, 1980).

¹⁷ Jordi Rubió donarà suport a aquesta nova formació política que aposta per intensificar el procés de nacionalització i de renovació cultural del país, assumint l’estratègia nacionalista de la “Catalunya endins”, prioritzant la catalanització de la societat civil i apostant per una bona administració que modernitzi la societat catalana. Montserrat Baras i Gómez, *Acció Catalana, 1922-1936* (Barcelona: Curial, 1984), p. 17 i 342 i Jordi Casassas i Ymbert, *Jaume Bofill i Mates...*, p. 237-245.

Una bona mostra de l'exigència professional queda palesa en el balanç que presenta Jaume Bofill i Mates, sobre l'obra feta en el camp de les biblioteques populars, en el ple del Consell de la Mancomunitat, del 15 de gener de 1920, on es resol la defenestració d'Eugeni d'Ors:¹⁸

Biblioteques populars. Motivades per una excel·lent idea del doctor Muntanyà, de Ponts, han estat una de les creacions més exquisides de don Eugeni d'Ors. Cal remarcar en elles l'encert de confiar-ne el règim a l'amorosament de mans femenines. Cal remarcar en elles, i aplaudir-ho (i això és obra personal del senyor d'Ors), el bon gust que en presideix l'habilitació; aquell bon gust de detalls, revelador d'espirituals elegàncies. Cal reconèixer que és ell que les ha incubades amb el seu mestratge a l'Escola de Bibliotecàries, baldament aquest procés de personal influència ocasioni excentricitats com aquelles que s'esmentaven aquest matí.¹⁹

Però aquestes Biblioteques Populars vivien deslligades de la Biblioteca mare, de la Biblioteca de Catalunya, amb una organització, fins en la tria dels llibres, deficient i pertorbadora.²⁰

Jaume Bofill i Mates, en nom dels intel·lectuals compromesos amb el projecte mancomunal, apostarà per una direcció de tipus plural que eviti una "acció personalista", com la d'Eugeni Ors, que havia subordinat la intervenció jeràrquica i oficial al "goig personal i estètic de les seves preferències culturals".²¹

Amb el nomenament de Jordi Rubió i Balaguer al capdavant de les biblioteques populars, l'exigència i el rigor professional s'instal·len en l'espai bibliotecari. El nou director ordena el funcionament de la xarxa, a través d'un seguit de reglaments, instruccions que sistematitzen els procediments de treball, al mateix temps que afavoreix la difusió de la pràctica bibliotecària a través d'una sèrie de publicacions. Com a director, s'encarregarà també, a partir d'ara, de la formació dels lots inicials de les biblioteques. Caldrà veure, més endavant, fins a quin punt l'exigència i el rigor s'imposen en la tria del fons.²²

L'estructura bibliotecària es disposa per fer avançar el sistema amb energies renovades. Justament, l'any 1920, la Mancomunitat dibuixa un pla estratègic per als propers sis anys. El traspass dels serveis i dels recursos de les diputacions provincials obre el camí per fer front als reptes econòmics i organitzatius de la institució, mancada del suport financer de l'Estat. Uns mesos abans, el setembre de 1919, el nou President Josep Puig i

¹⁸ Guillem Díaz-Plaja, *La defenestració de Xènius* (Andorra la Vella: Andorra, 1967).

¹⁹ Jaume Bofill remet a la polèmica generada pel comunicat de la Direcció d'Instrucció Pública, de data 14 de setembre de 1918, en què s'inclou entre els dies festius a les biblioteques el 15 de novembre, diada de Sant Eugeni. Una disposició que s'adopta, segons el comunicat, obeint "a records del temps d'estada a l'Escola, i a prec d'algunes Srtes. Bibliotecàries".

²⁰ Guillem Díaz-Plaja, *La defenestració...*, p. 160.

²¹ *Ibidem*, p. 155-156.

²² Teresa Mañà diferencia amb claredat les dues etapes del procés de constitució del sistema bibliotecari català. Teresa Mañà Terré, *Les biblioteques populars...*, p. 73-124.

Cadafalch, en la presa de possessió del càrrec anima l'Assamblea a fer front a les darreres jornades d'una lluita, "la fi de la qual ja és pròxima".²³

Prat de la Riba ha posat les bastides d'un edifici, que ara es disposa a culminar en Puig i Cadafalch.²⁴ Un emprèstit de cinquanta milions ha de permetre rearmar la institució i renovar l'esforç per veure realitzat un programa cultural que preveu, entre d'altres avenços, la creació de quaranta noves biblioteques arreu de Catalunya:

Per a fer aquest programa, per a donar aquesta immensa gran batalla, tenim l'estat major preparat. Tenim el rudiment de cada un dels orgues d'aquest gran organisme, la Catalunya futura: cal sol la vida perquè automàticament creixin i es desenrotllin.²⁵

L'aixecament del General Primo de Rivera, l'any 1923, suposa l'enfonsament del projecte polític conservador, la instauració d'una política anticatalanista, la persecució dels símbols d'identitat nacional, i un punt i a part en el procés de normalització cultural, i bibliotecari, del país. El procés de liquidació del govern i de l'estructura administrativa de la Mancomunitat té uns efectes desastrosos per al desenvolupament i la consolidació de la xarxa de biblioteques. En el termini d'un any, el govern mancomunal nomenat per la Dictadura, primer, i les diputacions provincials, després, redefeixen, pas a pas, els símbols i l'estructura de l'espai bibliotecari a través d'una sèrie de disposicions: notificació dels dies que cal hissar la bandera espanyola, en substitució de la bandera catalana i del protocol establert (abril de 1924); comunicat indicant que al costat dels rètols en català, en figurin altres de similars redactats en castellà (maig de 1924); instrucció per a donar de baixa la subscripció de tota classe de diaris polítics (juny de 1924; l'ordre es reitera el setembre de 1924); notificació de que tota la documentació oficial s'ha de redactar en castellà (juliol 1925); dissolució dels patronats de les biblioteques (juliol de 2005).

El canvi essencial, però, que determina l'evolució de la xarxa sota la Dictadura és el desmembrament de l'estructura orgànica i del funcionament uniforme del sistema bibliotecari. Un cop liquidada l'estructura administrativa de la Mancomunitat, el 12 de març de 1925, les vuit biblioteques populars que funcionen a Catalunya queden adscrites administrativament i jeràrquicament a les respectives diputacions provincials, a partir del mes de juliol de 1925. Tot i així, cal dir que els fonaments del nou sistema bibliotecari, bé que amb canvis significatius, es mantenen i resisteixen a la repressió institucional, a l'espera de temps millors, que no tardaran a arribar. Les biblioteques mantindran, si més no tècnicament, la seva unitat i el seu compromís amb el projecte inicial.

²³ Mancomunitat de Catalunya, *L'obra a fer: l'emprèstit de cinquanta milions* (Barcelona: la Mancomunitat, 1920), p. 23.

²⁴ Enric Ucelay-Da-Cal diferencia amb claredat dues etapes del govern mancomunal: un primer període de projectes sota la presidència de Prat de la Riba, i un període de desplegament institucional sota la presidència de Puig i Cadafalch. Enric Ucelay Da-Cal, "La Diputació...", p. 164.

²⁵ Mancomunitat de Catalunya, *L'obra a fer...*, p. 28. Per seguir els discursos de Josep Puig i Cadafalch, *Escrips d'arquitectura, art i política*, (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003).

3.3 POLÍTICA DE CULTURA I BIBLIOTEQUES POPULARS

L'any 1918 s'inauguren les quatre primeres biblioteques populars de la Mancomunitat a Valls, Olot, Sallent i Borges Blanques. El Projecte, aprovat tres anys abans, comença a donar uns resultats que ben aviat s'amplien amb noves inauguracions a Canet de Mar (1919), el Vendrell (1920), Pineda (1922) i Figueres (1922).

Inauguració de la Biblioteca Popular de Valls, 1918.

A Catalunya durant les dues primeres dècades del segle XX, la correlació de forces en el camp de batalla cultural està consolidada. L'ordre noucentista, fidel al regeneracionisme tradicionalista, burgès i catòlic, sembla ocupar les millors posicions davant el modernisme decadent i la subversió avantguardista, més propers als sectors progressistes de la tradició republicana i federal. Les influències i els lligams d'aquests moviments s'estenen en diversos terrenys i formes culturals, tant científiques com humanístiques, i es concreten en un seguit d'expressions escrites.

El fons d'una biblioteca pública comprèn tots els camps del saber i posa a l'abast dels lectors el repertori d'obres fonamentals que han de fer entenedora la pròpia tradició cultural. La formació dels repertoris bibliogràfics, tanmateix, tot i afermar-se en uns principis d'imparcialitat i d'universalitat, no deixa de reproduir les lluites pel control de la interpretació de cada època.²⁶ La recerca se centrarà, a partir d'ara, en reconèixer la correlació de forces, és a dir, el pes de cadascun dels bàndols contendents en el nou espai bibliotecari, a través de les obres on s'emmirallen els seus valors culturals. El fons de les biblioteques ens proposa una lectura de la tradició i una jerarquia d'autoritats a través d'una tria bibliogràfica, és a dir, d'un cànon de lectures determinat. L'espai de la

²⁶ Pierre Bourdieu. *Las reglas del arte: génesis y estructura del campo literario* (Barcelona: Anagrama, 1995), p. 319-410.

biblioteca popular no es construeix d'esquena a la realitat del país, ans al contrari, es posiciona amb el reforç de l'autoritat institucional davant d'aquesta realitat. Els vincles i el compromís dels intel·lectuals responsables de la formació de les col·leccions de les biblioteques amb l'estratègia cultural del catalanisme conservador, semblen clars.

L'estudi del fons de les biblioteques haurà de confirmar fins a quin punt l'oferta bibliogràfica coincideix amb l'horitzó ideològic i els interessos programàtics de l'elit dirigent i dels intel·lectuals compromesos amb les instàncies de poder. L'anàlisi de les col·leccions hauria de mostrar fins a quin punt la tria proposada compleix amb els objectius prioritaris marcats pel programa de govern que es poden resumir, essencialment, en dos termes: nació i formació. Cal enfortir el procés de construcció de la identitat nacional, i cal estendre l'ensenyament tècnic i professional indispensable per assegurar l'avenç econòmic del país i preservar l'ordre social a través d'una tasca d'educació civil i cultural.

A partir de l'any 1918, la biblioteca popular es converteix en uns dels fronts de lluita cultural, com a espai normatiu de la lectura. Fins aquí, s'ha situat l'estratègia cultural de les forces polítiques i dels intel·lectuals responsables de la constitució del fons de les biblioteques. Abans, però, d'iniciar l'estudi detallat del seu contingut, cal aprofundir en les normes i les institucions que pauten el desenvolupament del fons del sistema bibliotecari.

El Projecte de creació del sistema de Biblioteques Populars aprovat pel govern català pauta la instauració d'un nou ordre bibliotecari a través de la consolidació progressiva d'una sèrie d'institucions: a) una estructura administrativa nacional, orgànica i jeràrquica capaç d'articular i donar uniformitat formal i cohesió a la xarxa de biblioteques; b) una acadèmia destinada a la formació de les bibliotecàries i a l'elaboració dels discursos teòrics sobre la matèria; i c) uns procediments de treball i uns símbols que identifiquen el nou camp cultural. Eugeni d'Ors n'inspira la redacció i el sentit sota una màxima:

La instauració del sistema de Biblioteques Populars ha de representar el començ d'una vida nova en els pobles de Catalunya, i això ha de produir-se amb una puresa i amb un allunyament respecte als contactes amb la vida vella.²⁷

3.3.1 Normes

L'Assemblea de la Mancomunitat, en sessió del 26 de maig de 1915, quan encara no fa un any de la seva creació, aprova el Projecte d'instal·lació d'un sistema de biblioteques populars. Un any abans, el mes de maig de 1914, el diputat regionalista Francesc Montanyà i Santamaria defensa, davant de l'Assemblea, la creació d'un Institut General d'Educació destinat a millorar el nivell d'instrucció del poble, "pedra fonamental sobre

²⁷ "Projecte d'acord ...", p. 80.

la qual assentar sòlidament l'edifici superb de la reconstrucció integral de Catalunya". La creació de biblioteques populars suposaria un avenç cabdal per a reforçar la instrucció i per a millorar "les condicions de moralitat o ètica individual i col·lectiva".²⁸ El diputat proposa, fins i tot, un model de col·lecció: el fons de les biblioteques ha de tenir un caràcter pràctic, ha d'incloure obres de divulgació científica i tècnica, obres literàries i històriques, i també aquelles que fan referència a les produccions més importants de cada comarca. La selecció de les obres, segons Francesc Montanyà, la podria fer l'Institut d'Educació o bé l'Institut d'Estudis Catalans.

El 17 de juny del 1914, el Consell Permanent de la Mancomunitat encarrega al Consell d'Investigació Pedagògica la redacció d'un projecte on es detalli l'organització d'un sistema de biblioteques populars. Eugeni d'Ors, membre del Consell, té un paper decisiu en la redacció del text en què es recullen l'estructura, l'organització, els serveis i els aspectes fonamentals del desenvolupament del sistema. El Consell d'Investigació Pedagògica aprova el projecte l'11 de febrer de 1915, i l'Assemblea de la Mancomunitat el ratifica el 26 de maig de 1915.

La "carta constituent" del sistema bibliotecari català recull, en el preàmbul, l'encàrrec rebut del govern:

- A) regular les qüestions bàsiques pel que fa a l'estructura i el funcionament dels serveis: instal·lació, tipus i organització; i
- B) endegar la "formació d'un catàleg-tipus per a l'adquisició d'obres a fi que, en límits modestos, i en nivell proporcionat al públic a què es destina, s'integri un quadre, relativament complet, de coneixements humans". (P, 75)²⁹

El Projecte desenvolupa els aspectes fonamentals de l'estructura i l'organització del sistema, però, en canvi, no concreta cap procediment per a la formació del catàleg-tipus. Les qüestions bàsiques relacionades amb el model de biblioteca i amb el fons que les ha de constituir es van exposant en diverses seccions. En el segon apartat, "Missió de les Biblioteques populars a Catalunya", es deixa ben clar que l'ideal de l'obra que ara s'inicia "és reclamada per un sentiment de justícia social: el de donar mitjans de coneixements a aquells que per la fatalitat de la seva situació es troben apartats d'una fruïció fàcil dels mateixos". En aquest sentit, expressa la voluntat d'atendre un ventall ampli de lectors presents en els pobles:

D'un costat, una població mitjana que sap llegir, que té l'amor a la cultura, que posseeix els primers coneixements indispensables; mes que, per manca de llibres no pot desenrotllar aquests coneixements des de la sortida de l'escola, i veu també òrfena la seva vida d'aquell aliment i d'aquell consol dels goigs d'espiritualitat que la lectura proporciona; d'altre costat, petits nuclis d'homes de professió o de vocació o d'aficions ideals ja cultivades, donats a voltes al treball de producció intel·lectual, però que trobant-se lluny de la capital no poden fruit dels instruments

²⁸ Cita extreta d'Assumpció Estivill Rius, *L'Escola de Bibliotecàries...*, p. 46.

²⁹ Per no fer tan feixuga la lectura, les cites del Projecte (P) es donen entre parèntesis afegint al costat de l'abreviatura el número de la pàgina on es localitza cada fragment.

indispensables a aquelles aficions o aquestes tasques seves, i així es veuen reduïts a una mancança de contacte amb els corrents ideals, amb les novitats científiques i, en general, amb les fonts d'informació. (P, 76)

El Projecte incorpora l'atenció als estudiosos i intel·lectuals de la localitat com un dels serveis bàsics de la biblioteca. És un canvi respecte a la majoria dels discursos del segle XIX, però no suposa cap ruptura amb la tradició, sinó que n'amplia els horitzons amb una oferta més àmplia que, de fet, ja s'havia adoptat anteriorment en alguns serveis.³⁰ La proposta de lectura de les biblioteques, d'acord amb aquesta finalitat, s'adreça a dos tipus de públic:

- A) Al públic mitjà de la localitat, proporcionant-li obres cabdals de tota disciplina, tractats pràctics per a tota activitat, obres de divulgació sobre tot coneixement, informació de la marxa del món i de les idees de fruïció estètica en les obres literàries.
- B) A un altre públic més reduït sens dubte, però digne de gran interès, constituït pels homes de professió, de vocació o d'aficions intel·lectuals de la localitat, proporcionant-li instruments de treball indispensables. (P, 77)

Per assolir aquest segon objectiu, l'acord es refia del servei que ha d'oferir una "Biblioteca central" proveïda de les obres especialitzades que poden satisfer la "fam intel·lectual dels estudiosos i aficionats a les diverses ciències escampats per Catalunya", unes obres que subministrarà a través d'un "servei de préstec en condicions de gran facilitat i lliberalitat". Així doncs, les biblioteques populars han de complir una doble missió:

- 1a. Com a sales públiques de lectura, dotades de dipòsits de llibres i que realitzin també, de vegades, el servei de préstec de les obres.
- 2a. Com a sucursals de la Biblioteca general de Catalunya per al servei de préstec de les obres de què aquesta disposa i en els límits de temps i d'altres condicions que en aquest servei general de préstec s'estableixen. (P, 77)

A finals de juliol de 1915, el Consell Permanent de la Mancomunitat ja havia sol·licitat a la Biblioteca de Catalunya l'autorització perquè les biblioteques funcionessin com a sucursals seves. Tant Jordi Rubió, l'aleshores director, com Jaume Massó i Torrents, inspector, subscripiren la proposta: "creient d'absoluta conveniència que es doni a les Biblioteques populars, avui en estudi, el caràcter de branques o sucursals de la Biblioteca de Catalunya".³¹ La relació amb la biblioteca central es pauta de dues maneres:

³⁰ La Biblioteca de l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera o la Biblioteca Arús assumeixen les mateixes funcions, tal com s'exposa en el capítol segon de la recerca. Unes funcions idèntiques a les que contempen els models bibliotecaris anglosaxons.

³¹ Jordi Rubió i Balaguer, Jaume Massó i Torrents, "Informe dels senyors Director i Inspector de la Biblioteca de Catalunya respecte a la manera de funcionar de les biblioteques populars", *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, núm. II (1915), p. 188-190. L'informe es pot consultar a Jordi Rubió i Balaguer, *Sobre biblioteques i biblioteconomia* (Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995), p. 165-169.

- a) establint en la forma més generosa possible el préstec de llibres no sols entre la Biblioteca de Catalunya i les populars, sinó també entre aquestes últimes;
- b) donant a les populars una organització igual, en les línies essencials, a l'establerta en la Biblioteca de Catalunya per a l'ordenació i catalogació del fons dels llibres.³²

Des dels seus orígens, el Projecte delimita el funcionament d'una estructura orgànica, en la qual les biblioteques s'integren en un "sistema", formant entre totes una xarxa d'institucions de la lectura i de difusió de la cultura. El desenvolupament del sistema s'ajusta a un pla oficial, on es preveuen, a partir d'un servei mínim, tres tipus de biblioteques en funció de la importància i la densitat de les poblacions a servir: de primer grau (serà el cas de Valls o d'Olot), de segon grau (serà el cas de Sallent o El Vendrell) i de tercer grau (serà el cas de Pineda). En teoria, el grau condiona la inversió a fer, el volum del fons i l'abast dels serveis oferts.³³

Pel que fa a l'estructura interna, tota biblioteca popular haurà de comptar amb una sala pública de lectura i si és possible amb unes sales especials per als infants i per a les revistes. L'apartat inclou, entre parèntesi, una puntualització curiosa: "No creiem indispensable per ara, ni potser útil, l'establiment de sales especials per al públic femení". El Projecte insisteix en la necessitat d'instal·lar les biblioteques en edificis especials, nous, propis i independents, construïts expressament amb aquesta finalitat. Una voluntat radical de canvi inspira la instauració dels sistema; les biblioteques populars han de ser capdavanteres de l'esperit de renovació cultural del país: "han d'ésser com a colònies materials i espirituals de l'esperit civil de la modernitat, fins a les més apartades campanyes".(P, 81)³⁴

La col·lecció de llibres és el tema central de l'apartat vuitè: "Constitució de la Biblioteca. Selecció dels llibres". Es reprèn aquí el discurs sobre la formació del catàleg-tipus o, com en diu ara, de l'*Standard Catalogue*, amb la llista dels "llibres cabdals, més nous, més útils de cada matèria".³⁵ Segons el Projecte, una ponència del Consell d'Investigació Pedagògica ja treballa en la redacció del catàleg, d'acord amb els criteris següents: 1) els llibres triats han de ser generalment en llengua catalana o castellana, i supletòriament, en llengua francesa; i 2) no s'han d'incloure llibres que continguin informació errònia o notícies falses. En aquest segon apartat es valora la importància de la selecció:

Constituir una Biblioteca Popular és un acte pedagògic. El catàleg d'una Biblioteca Popular és un instrument pedagògic. Per mitjà d'ell diem al lector popular: "Aquest

³² *Ibidem*, p. 188.

³³ L'acord obliga la Mancomunitat a dotar a les biblioteques de llibres per valor de 5.000 pessetes, 3.000 i 1.000 segons la categoria assignada.

³⁴ Eugeni d'Ors referma aquesta voluntat de renovació a la glosa "L'any s'acaba" (29-XII-1916): "L'any vinent serà, en la creació d'una Catalunya nova, com el quart dia en la creació del món. Hi haurà, dins allò que era ahir encara una tenebra espiritual, els punts lluminosos dels pobles amb Biblioteca".

³⁵ El terme *Standard Catalogue* defineix la bibliografia bàsica o el catàleg d'obres considerades essencials dels diferents camps del saber que haurien de constituir el fons inicial d'una biblioteca.

llibre és bo; aquest llibre és cert; d'aquest llibre te'n pots refiar; més: aquest és el millor llibre, o un dels millors llibres que pots llegir sobre la matèria. A una demanda implícita de consell amb què tu acuts a mi, jo dono aquesta indicació, que és una resposta. El catàleg, doncs, d'una Biblioteca Popular no ha d'acceptar sinó els resultats d'una tria. (P, 82)

El Projecte estableix els criteris de qualitat i de fiabilitat que caracteritzen les lectures d'una biblioteca popular, que només haurà d'oferir en els seus prestatges una tria de llibres bons. L'últim paràgraf de l'apartat vuitè precisa el contingut i la funció del "catàleg-tipus" a l'hora d'orientar el lector:

[...] donant-li una mena de classificació de les ciències que constitueix com una inspecció sumària i general del món de la cultura i de cada una d'aquestes ciències, en unes poques ratlles, la història, principals tendències, últimes adquisicions capitals i documents que poden servir per a informació. (P, 82)

Atesa la importància donada a la col·lecció, i a la tasca de selecció, no és estrany que el capítol, centrat en el procés d'adquisicions, deixi ben clar d'entrada, que la biblioteca no ha d'acceptar donatius, sinó són en metàl·lic, i que s'hagi d'evitar l'ingrés de cap llibre que no sigui

[...] expressament triat pel Director o persona que d'això estigui directament encarregada. Fora de casos especials en què un acord previ sigui possible entre Director i donadors sobre els llibres a ingressar, en una Biblioteca Popular només han d'acceptar-se donatius en metàl·lic. (P, 82)

La insistència en el tema dels donatius és una resposta contundent a la pràctica habitual seguida fins aleshores als casinos i altres centres d'esbarjo, on l'acumulació de donatius inútils acabaven formant biblioteques sense cap utilitat. Eugeni d'Ors ja havia insistit anteriorment en la funció educativa de la biblioteca popular i la importància de la selecció del fons:

L'establiment de son catàleg només, JA ÉS UN ACTE PEDAGÒGIC. Doncs, en principi, res ha de contenir-se en ella que no sia conscienta voluntàriament escollit. –¿No trobem la moralitat de l'exemple contrari en el cas de tantes inútils bibliotequetes de casino, com coneixem, feta a l'atzar de vagues liberalitats?– La divisa d'una bona Biblioteca popular ha d'ésser aquesta: 'Guerra al donatiu espontani!'"³⁶

És evident, doncs, el paper central que assumeix la tria de la col·lecció. Una tasca per a la qual la direcció de la Biblioteca

[...] haurà de consultar persones competents, tan per la major llum que aquestes poden donar-li, com per impedir l'especialització monogràfica de la Biblioteca, que és sempre conseqüència fatal de la tria feta per una sola persona. (P, 83)

La gestió tècnica, d'àmbit nacional, es complementa amb la tasca d'un organisme d'àmbit municipal, el Patronat local, encarregat de vetllar pel bon funcionament de la biblioteca i de promoure'n l'eficàcia social. Formen part dels patronats persones

³⁶ Eugeni d'Ors tracta la qüestió en la glosa "Biblioteques populars" (9-VII-1914).

destacades de l'àmbit de la cultura o interessades en l'obra de les biblioteques populars, a més de diversos representants institucionals de la Mancomunitat, de l'Ajuntament i de l'Autoritat eclesiàstica local. Segons el Projecte, els patronats locals de les biblioteques resten exclosos de la participació en la tria i l'adquisició del fons; ara bé, la mesura es revisa en un reglament posterior, en el qual se'ls ofereix la possibilitat de presentar propostes d'adquisicions.³⁷

També es pauten fórmules per a la intervenció dels lectors en les adquisicions, a través d'un llibre de demandes en el qual puguin consignar les seves peticions. Eugeni d'Ors concreta en unes instruccions posteriors, amb data 1 i 2 d'octubre de 1919, que les biblioteques posin a disposició dels lectors un llibre de desiderates, i recomana que la direcció contesti a les peticions efectuades dins del mateix llibre. El mes de juny de 1920, Jordi Rubió s'encarregarà d'enviar el Llibre de propostes d'adquisicions, a les biblioteques. Pel que fa a la gestió de les adquisicions, el Projecte contempla la possibilitat d'efectuar-les centralitzadament, atès l'estalvi econòmic que això pot representar.

Un cop desenvolupats els aspectes bàsics de l'estructura del sistema i dels serveis de les biblioteques, el Projecte s'ocupa del personal que haurà de vetllar pel seu funcionament. L'onzè apartat recull la proposta de posar al capdavant de les biblioteques personal femení amb una preparació especial. El caràcter femení del personal s'aconsella per dues raons: una d'econòmica, aconseguir millors professionals a un cost menor; i una altra de cultural, atès el "caràcter de missió, d'obra d'educació social" el paper de la dona és un instrument excel·lent, a més d'aportar "el caràcter atractiu, amable, de netedat i coqueteria que volem donar a les nostres instal·lacions i mantenir en elles". La formació tècnica del personal capacitat per dirigir les biblioteques, serà responsabilitat d'un centre de nova creació: l'Escola Especial de Bibliotecàries, on les alumnes hauran d'assolir

[...] una preparació, no únicament especialista, sinó d'humanitats en general, de cultura superior, d'espiritualitat elevada, que faci que puguin considerar-se les persones encarregades d'aquest servei com a veritables missioners en els pobles, de tota mena de superioritat. (P, 85)

L'Escola assumirà la formació d'un personal "destinat a tenir el caràcter de llevat, de llevat de cultura i vida superior en els petits pobles". Les bibliotecàries, amb una formació tècnica en biblioteconomia, i una formació general en humanitats, haurien de complir un doble repte. D'una banda, integrar-se en la jerarquia intel·lectual i moral de la localitat, convertint-se en un "model d'aplicació i de competència en l'exercici de la seva funció". De l'altra, una bona formació en el camp de la cultura catalana els permetrà donar supletòriament "certes ensenyances de coses que importen a la nostra pàtria quan siguin desateses a les escoles públiques". (P, 86)

³⁷ "Reglament de les Biblioteques Populars de la Mancomunitat de Catalunya", *Anuari de les biblioteques populars* (1922), p. 101-103.

L'aprovació del Projecte tanca la primera fase normativa del procés d'institucionalització del sistema bibliotecari. El 29 de juliol de 1915 el govern convoca el primer concurs per a l'adjudicació de quatre biblioteques populars. El mes de novembre de 1915 s'inicien les classes a l'Escola de Bibliotecàries. Tres anys després, l'any 1918, s'inauguren les biblioteques de Valls (23 de juny), Olot (22 de setembre), Sallent (29 de setembre) i Borges Blanques (1 de desembre), amb les bibliotecàries de la primera promoció de l'Escola al capdavant dels serveis.

3.3.2 El desplegament administratiu i normatiu del Projecte

A partir d'ara, el desenvolupament bibliotecari té un referent normatiu, que sense cap mena de dubte, marca un abans i un després en la tradició bibliotecària del país. La construcció del nou ordre de la lectura s'executa a través d'una sèrie d'òrgans administratius i es concreta en un seguit de disposicions que regulen el seu funcionament.

El Consell de Pedagogia, la Direcció General d'Instrucció Pública i la Direcció Tècnica de Biblioteques Populars són els òrgans administratius responsables del desplegament del sistema de biblioteques populars.³⁸ El Consell de Pedagogia, tot i pertànyer a l'estructura administrativa de la Diputació de Barcelona, juga un paper decisiu en la gestió de la política educativa i cultural de la Mancomunitat.³⁹ El paper desenvolupat pel Consell en la renovació pedagògica de l'escola catalana es complementa amb les funcions de promoció d'altres iniciatives culturals, com ara la creació del sistema de biblioteques populars. L'any 1915, Eugeni d'Ors és conseller tècnic i responsable d'un dels quatre departaments en què està dividit: el Departament de l'Ensenyança Superior, les Acadèmies i les Biblioteques. Eugeni d'Ors dissenya el projecte bibliotecari i s'encarrega de dirigir totes les actuacions que condueixen al seu desplegament, des del Consell, fins que es crea una direcció tècnica específica. El 5 de juliol de 1917, la Direcció d'Instrucció Pública de la Mancomunitat inicia la seva activitat. Es tracta d'un organisme administratiu creat per gestionar el desplegament de les biblioteques populars, els edificis escolars i la resta d'assumptes d'instrucció pública. Pocs dies abans, el 18 de juny de 1917, Eugeni d'Ors n'és nomenat Director General.

El sistema es consolida de mica en mica. L'any 1918 s'inauguren les quatre primeres biblioteques a Valls, Olot, Sallent i Borges Blanques. Eugeni d'Ors n'ha dirigit el procés de creació, primer des del Consell d'Investigació Pedagògica, i després des del

³⁸ Per conèixer amb detall el desplegament administratiu del sistema són bàsics els treballs de Teresa Mañà Terré, *Les biblioteques populars...*, p. 73-103; i Alexandre Galí, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya: 1900-1936*, Llibre XV, *Serveis tècnico-administratius* (Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1985).

³⁹ El Consell, fundat per la Diputació el 1913 amb el nom de Consell d'Investigació Pedagògica, formava part com a òrgan assessor de gairebé totes les institucions culturals de la Mancomunitat. Canviarà de nom l'any 1916, i no serà fins l'any 1920 que s'inclourà en el tram administratiu del govern.

Departament d'Instrucció Pública. El Projecte avança, però un fet polític en marca l'evolució: la defenestració política d'Eugeni Ors. A partir del 15 de gener de 1920, el màxim responsable del sistema és destituït dels seus càrrecs. No és aquest el lloc per analitzar una qüestió tan complexa, tot i que és ineludible esmentar que la crisi política prové de l'àmbit de les biblioteques populars: el procés de destitució parteix d'un control administratiu relacionat amb la Biblioteca de Canet, i s'hi van afegint arguments, com ara la decisió d'editar l'obra de William Morris, *Noves d'enlloc*, dins de la col·lecció "Minerva", del Consell de Pedagogia; un fet que provoca queixes de l'estament eclesiàstic, per considerar que la narració fa apologia de l'amor lliure.⁴⁰ Aquests i altres arguments se sumen a un procés provocat, realment, per factors molt diversos i per la necessitat d'efectuar una sèrie de canvis estructurals en l'administració mancomunal.

La crisi oberta amb el procés administratiu seguit contra Eugeni d'Ors es resol amb el desmantellament de la Direcció d'Instrucció Pública i el seu cessament com a director, a començaments de 1920.⁴¹ El fet coincideix amb la integració dels serveis de cultura de les quatre diputacions en l'estructura administrativa de la Mancomunitat. El govern aprova, el 19 de febrer de 1920, unes noves funcions per al Consell de Pedagogia, que passa de tenir un caràcter consultiu a assumir la tasca executiva i directora de les institucions culturals al seu càrrec, entre les quals hi ha el sistema de biblioteques populars. Unes setmanes després, el 18 de març de 1920, es crea la Direcció Tècnica de Biblioteques Populars i la central tècnica encarregada de vetllar pel bon funcionament dels serveis: la Central de Biblioteques Populars. Jordi Rubió i Balaguer n'és nomenat director, amb la qual cosa s'encarrega el comandament de la xarxa de les populars al director de la Biblioteca de Catalunya. La Direcció Tècnica de les Biblioteques Populars queda adscrita dins de la Secretaria d'Ensenyament Superior, Acadèmies, Biblioteques i Museus.

Reglaments i instruccions

El 18 de març de 1920, el Consell Permanent de la Mancomunitat aprova també el reglament que desenvolupa el Projecte.⁴² El text regula aspectes bàsics de l'estructura administrativa i de l'organització tècnica de la xarxa de biblioteques: provisió i organització del personal, patronats locals, serveis tècnics, etc. La nova Direcció Tècnica emprèn, al mateix temps, la redacció d'unes "Instruccions" on es concreten aspectes bàsics del règim administratiu i dels procediments tècnics de les biblioteques, així com del funcionament de la Central de Biblioteques Populars.⁴³

⁴⁰ Enric Jardí, *Eugeni d'Ors: vida i obra* (Barcelona: Edicions dels Quaderns Crema, 1990), p. 197.

⁴¹ L'Assemblea de la Mancomunitat tracta l'afer Ors el 15 de gener de 1920. Pocs dies abans, el Consell de govern ja havia acceptat la seva dimissió com a director general d'Instrucció Pública.

⁴² "Reglament de les Biblioteques Populars de la Mancomunitat de Catalunya", *Anuari de les biblioteques populars* (1922), p. 96-106.

⁴³ "Instruccions per al funcionament del sistema de les biblioteques populars", *Anuari de les biblioteques populars* (1922), p.109-125. Les instruccions es desglossen en tres parts: "Instruccions sobre el règim

nombre d'obres i volums ingressats per qualsevol concepte, ço que facilita molt les estadístiques.⁴⁴

La directora de cada biblioteca havia de portar també un *Llibre dietari* on s'anotaven aspectes diversos de l'activitat diària: la gestió de la documentació administrativa, les visites oficials o de personalitats, les observacions sobre desperfectes o deficiències en l'edifici, les millores convenients del servei o les notes d'inspecció. Les instruccions concedeixen certa llibertat a les bibliotecàries per inscriure en l'esmentat llibre tota mena d'impressions personals sobre la vida, el funcionament i la influència de la biblioteca en la localitat.⁴⁵ Una bona part d'aquestes anotacions, tal com es veurà més endavant, remetent a temes relacionats amb el fons de la biblioteca i els hàbits dels lectors.

Les instruccions especifiquen també les dades estadístiques que cal reunir per avaluar els serveis: es portarà un control diari dels llibres llegits a la sala de lectura i en préstec, i "s'anotaran les *obres*, no els *volums* que cada lector llegeixi"; en el cas de les publicacions periòdiques, no s'estableix el control de l'ús dels diaris i les revistes corrents, però si el nombre de lectors de les mateixes.⁴⁶ A més dels controls diaris, es portarà una estadística mensual per matèries de les obres ingressades i a finals d'any es confeccionarà un resum estadístic de la vida de la biblioteca que es trametrà a la Direcció Tècnica. L'exploració del conjunt d'aquestes dades permetrà avaluar, en l'última part del treball, la resposta del públic lector de cada municipi a la proposta de lectura que se'ls ofereix des dels serveis tècnics de la Mancomunitat.

Pel que fa a la Central de Biblioteques Populares, aquest servei tècnic rep l'encàrrec de gestionar els pressupostos destinats a la compra de llibres, material tècnic i relligat; unificar els mètodes de treball i els serveis; coordinar les biblioteques i organitzar les reunions tècniques anuals de les bibliotecàries de la xarxa. El reglament confirma l'aposta per una gestió centralitzada de les col·leccions; un procediment que no ha de perjudicar la tasca de les directores, i en canvi permet una rendibilitat superior de les consignacions pressupostàries de cada biblioteca. La intervenció sobre el fons referma de nou el control sobre els donatius; les directores han de notificar a la Direcció Tècnica els donatius rebuts per conductes diferents de la Central, i és la direcció la que té l'última paraula pel que fa a l'ingrés de les obres, excepció feta dels donatius institucionals o de les obres destinades a la col·lecció local.

El reglament actualitza la disposició establerta per la Direcció d'Instrucció Pública, el mes d'octubre de 1919, segons la qual les biblioteques són "autoritzades a constituir un fons especial de llibres d'autors de la localitat o referents a ella, situats i catalogats amb

⁴⁴ Jordi Rubió i Balaguer, *Com s'ordena i cataloga una biblioteca* (Barcelona: Consell de Pedagogia, 1917?), p. 12.

⁴⁵ "Instruccions sobre el règim administratiu ...", p. 110.

⁴⁶ "Instruccions de la Direcció Tècnica...", p. 114.

separació al fons ordinari de la Biblioteca”.⁴⁷ La col·lecció local, una secció tractada amb molta cura per les biblioteques, té la funció de reunir llibres, diaris, revistes, goigs, estampes o qualsevol altre imprès referent a la població. Les instruccions precisen l’interès d’un espai capaç d’establir un lligam estret i afectuós entre la Biblioteca i la població, “la qual considerarà la Popular no sols com un lloc d’instrucció i esbarjo per a l’intel·ligència, sinó com el museu i arxiu de la història i cultura locals”.

Una de les tasques encomanades a la Central és la formació del catàleg sistemàtic d’una “Biblioteca Popular ideal”, el qual haurà de servir d’orientació per a la compra del fons de les noves biblioteques.⁴⁸ La primera memòria de la Central de Biblioteques, redactada per Jordi Rubió, al cap d’un any de funcionament, detalla entre els catàlegs que s’elaboren:

- A) Un catàleg alfabètic per a cada biblioteca dels llibres que aquesta posseeix, cosa útil no sols per als efectes de control sinó que permet fer adquisicions sense vacil·lacions ni temor de comprar llibres repetits.
- B) Un catàleg sistemàtic únic, de tots els llibres que són a les populars i dels que es publiquen i serien convenients, que és la base per a formar el catàleg model d’una Biblioteca Popular Ideal.⁴⁹

Tret d’aquest catàleg sistemàtic únic, no hi ha cap repertori bibliogràfic on es reculli el catàleg model d’una Biblioteca Popular Ideal.

3.3.3 L’Escola de Bibliotecàries

El Projecte defineix el perfil professional del personal de les biblioteques populars: ha d’ésser femení; ha de tenir una formació de caràcter tècnic; una formació general de caràcter humanístic i una bona preparació en història, cultura, geografia, llengua i literatura catalanes per tal de poder col·laborar en la tasca de recuperació cultural del país, fins i tot impartint lliçons sobre dites matèries en les localitats en què les escoles tinguin abandonats aquests ensenyaments.⁵⁰

Pocs dies després de la convocatòria del primer concurs per a l’adjudicació de biblioteques populars, s’aprova el Pla d’organització de l’Escola Especial de Bibliotecàries, el 5 d’agost de 1915. L’Escola s’integra dins de l’oferta d’ensenyaments tècnics i professionals de la Universitat Industrial, i cap a finals d’octubre es resol la

⁴⁷ Arxiu de la Biblioteca Popular de Sallent, “Correspondència”, carta de la Direcció d’Instrucció Pública sobre la constitució de la col·lecció local, amb data 2 d’octubre de 1919.

⁴⁸ *Anuari de les biblioteques populars* (1922), p. 123-124.

⁴⁹ Jordi Rubió, “Memòria sobre la vida de les biblioteques populars de la Mancomunitat en l’any 1921”, Arxiu de la Diputació de Barcelona, lligall 3.735, exp. 2, doc. 216.

⁵⁰ Xènius escriu tres gloses amb el títol “La dona de la rue de Rennes” (28-X/30-X-1915) dedicades a lloar la tasca assignada a l’Escola de Bibliotecàries a favor de la integració laboral de les dones. El glosador atén el plany d’una bella dama que es dol de la “secular servitud femenina”, explicant-li les empreses que s’han endegat a la seva pàtria per posar-hi remei.

primera convocatòria d'ingrés, pocs dies abans de l'inici del curs escolar: el dia 3 de novembre.⁵¹

Eugeni d'Ors dissenya el primer pla d'estudis de l'Escola i ocupa el càrrec de director des de la seva creació, l'any 1915, fins al seu nomenament al capdavant del Departament d'Instrucció Pública de la Mancomunitat, el 4 de juliol de 1917. El pla d'estudis privilegia, inicialment, la formació humanística per sobre de la formació tècnica específica del camp de la biblioteconomia. Les assignatures humanístiques, amb 49 hores, ocupen més de dues terceres parts del currículum acadèmic, el qual reserva només 22 hores a quatre assignatures de caràcter tècnic: bibliologia, biblioteconomia, bibliografia i nocions de paleografia, i pràctiques de servei de biblioteques.⁵² L'estudi de les competències impartides a l'Escola orienta sobre el perfil professional i la tasca cultural encomanada a les bibliotecàries que s'han de posar al capdavant del sistema.

La reforma del pla d'estudis, endegada l'any 1920, corregeix el desequilibri inicial del currículum acadèmic, que a partir d'aleshores es divideix en dos blocs de proporcions més igualades: el grup d'assignatures tècniques arriba a les 30 hores, amb un increment significatiu de les hores de pràctiques en biblioteques, mentre que el grup de les matèries humanístiques queda reduït a 37. El programa humanístic del curs 1920/1921 consta de les assignatures següents: teoria i història de la cultura, coneixement general de les ciències pures i aplicades i de la seva classificació, història de Catalunya, llatí i nocions de grec, ètica, dret usual i institucions fonamentals del dret català, literatura catalana, literatura general. La formació tècnica, per la seva banda, inclou les matèries següents: bibliologia, biblioteconomia, bibliografia i pràctiques en biblioteques.

La retallada d'hores més significativa es dona en l'aprenentatge de les llengües clàssiques, una formació promoguda especialment per Eugeni d'Ors, que quan es produeix la reforma del pla d'estudis, ja ha estat destituït com a director d'Instrucció Pública. La revisió del currículum acadèmic es veu afavorida pels canvis esdevinguts en la Direcció Tècnica de les Biblioteques Populars, ja sota les ordres de Jordi Rubió.

La responsabilitat de la formació humanística de les bibliotecàries recau, entre d'altres, en Eugeni d'Ors, Lluís Segalà, Rafael Campalans, Pompeu Fabra, Lluís Nicolau d'Olwer, Carles Riba, Jaume Massó i Torrents, Joan Palau Vera o Joaquim Folch i Torres. Els responsables d'impartir les matèries específiques del camp de la biblioteconomia seran, exclusivament, Ramon d'Alós, com a professor de bibliografia, i Jordi Rubió, com a professor de bibliologia i de biblioteconomia.

⁵¹ Per conèixer la història de l'Escola i el seu lligam amb el desplegament del sistema bibliotecari és imprescindible el treball ja citat d'Assumpció Estivill Rius, *L'Escola de Bibliotecàries: 1915-1939*.

⁵² Les assignatures humanístiques eren: llatí, grec, gramàtica catalana, història de la literatura general i espanyola, història de la literatura catalana, història de l'art, geografia, teoria i història de la cultura, principis i desenvolupament històric de les ciències físiques i naturals, classificació de les ciències, ètica i dret usual.

El programa de l'Escola s'ajusta a la perfecció amb les directrius del Projecte i compleix amb la tasca de dotar a les bibliotecàries d'una "educació ensems tècnica, selectíssima i patriòtica".⁵³ Es tracta d'una formació d'elit destinada a reforçar la tasca de difusió cultural assignada al col·lectiu en el marc de l'estratègia del govern català. Un col·lectiu que, tal com observa Assumpció Estivill, haurà de superar altres dificultats:

La majoria de les alumnes de les primeres promocions provenien de famílies benestants i lligades a ambients més o menys intel·lectuals; havien estudiat en col·legis de prestigi i comptaven amb un ampli bagatge cultural. Eren una minoria selecta i preparada, amb una voluntat de servei a un projecte cultural, tot i les dificultats de la professió: allunyament de la família i del medi habitual, inici d'una vida independent, salari esquitit, etc.⁵⁴

Biblioteca Popular de Valls, 1918

⁵³ "Projecte d'acord...", p. 87.

⁵⁴ Assumpció Estivill Rius, *L'Escola de Bibliotecàries...*, p. 148.